

УДК 347.6

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-100-110><https://orcid.org/0000-0002-0974-4714>

Луцик В. В.,

проректор з наукової роботи Державного податкового

університету,

кандидат юридичних наук, доцент

м. Ірпінь, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

Анотація. В умовах зростання кількості сімейних спорів, зумовлених як соціально-економічними чинниками, так і наслідками воєнного стану, питання визначення місця проживання дитини набуває особливої практичної значущості. Відповідно до частини 1 статті 29 Цивільного кодексу України, місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Одночасно, визначення місця проживання дитини може мати два взаємопов'язані, але різні аспекти — персональний (з ким дитина проживає) і територіальний (де саме проживає). Аналіз норм Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України про визначення місця проживання дитини свідчить про те, що закон застосовує персональний підхід, тобто вирішується питання про проживання дитини з матір'ю чи з батьком. Одночасно, Верховний Суд в одній із постанов зазначає, що місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою. Визначення місця проживання малолітньої дитини за конкретною адресою унеможлиблює маніпуляції з боку того з батьків, з ким буде проживати дитина, зокрема проживати де завгодно, унаслідок чого батько дитини не буде мати змоги брати участь у її вихованні. Видається доцільним визначати місце проживання дитини з матір'ю чи з батьком без визначення конкретної адреси. Таким чином, мати чи батько може змінити місце проживання без необхідності повторного звернення до суду і відповідно це не обмежує права на вибір безпечного місця проживання, що стає особливо актуальним під час воєнного стану. Одночасно, якщо один з батьків у позовних вимогах зазначає про проживання з ним за конкретною адресою або у випадках укладення між батьками мирової угоди, у якій зазначається місце проживання за конкретною адресою, такий спосіб визначення місця проживання дитини також є законним. Конкретна адреса може бути вказана у договорі про визначення місця проживання дитини.

За результатами дослідження проблемних питань правового регулювання визначення місця проживання дитини було вироблено авторський підхід щодо їх вирішення.

Ключові слова: дитина, місце проживання, батьки, закон, житло, договір.

LUTSYK V. THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE.

Abstract. With the growing number of family disputes caused by both socio-economic factors and the consequences of martial law, the issue of determining a child's place of residence has become particularly important in practical terms. According to the Part 1 of the Article 29 of the Civil Code of Ukraine, the place of residence of a natural person is the dwelling in which they live permanently or temporarily. At the same time, determining a child's place of residence can have two interrelated but different aspects — personal (with whom the child lives) and territorial (where exactly the child lives).

The analysis of the provisions of the Family Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine on determining a child's place of residence has shown that the law applies a personal approach, i.e. the question of whether the child lives with the mother or father is decided. At the same time, the Supreme Court stated in one of its rulings that the place of residence of a minor child with one of the parents is determined either by the place of residence of the mother or father, or by a specific address. Determining the place of residence of a minor child at a specific address makes it impossible for the parent with whom the child will live to manipulate the situation, in particular to live anywhere they want, as a result of which the child's father will not be able to participate in their upbringing. It seems appropriate to determine the place of residence of the child with the mother or father without specifying a specific address. This way, the mum or dad can change where they live without having to go back to court, and it doesn't limit their right to choose a safe place to live, which is especially important during martial law. At the same time, if one of the parents specifies in the claim that the child should live with them at a specific address, or in cases where the parents have concluded a settlement agreement specifying a specific address as the place of residence, this method of determining the child's place of residence is also legal. The specific address may be specified in the contract on the determination of the child's place of residence.

Based on the results of the study of problematic issues of legal regulation of determining the place of residence of a child, the author's approach to their solution has been developed.

Key words: *child, place of residence, parents, law, housing, contract.*

Постановка проблеми. В умовах зростання кількості сімейних спорів, зумовлених як соціально-економічними чинниками, так і наслідками воєнного стану, питання визначення місця проживання дитини набуває особливої практичної значущості. Відповідно до ч.1 ст. 29 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово [1]. Одночасно, визначення місця проживання дитини може мати два взаємопов'язані, але різні аспекти — персональний (з ким дитина проживає) і територіальний (де саме проживає). Аналіз норм Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] та ЦК України про визначення місця проживання дитини свідчить про те, що закон застосовує персональний підхід, тобто вирішується питання про проживання дитини з матір'ю чи з батьком. Одночасно, Верховний Суд (далі – ВС) у постанові зазначає, що місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою. Визначення місця проживання малолітньої дитини за конкретною адресою унеможливорює маніпуляції з боку того з батьків, з ким буде проживати дитина, зокрема проживати де завгодно, унаслідок чого батько дитини не буде мати змоги брати участь у її вихованні. Видається доцільним визначати місце проживання дитини з матір'ю чи з батьком без визначення конкретної адреси. Таким чином, мати чи батько може змінити місце проживання без необхідності повторного звернення до суду і відповідно це не обмежує права на вибір безпечного місця проживання, що стає особливо актуальним під час воєнного стану. Одночасно, якщо один з батьків у позовних вимогах зазначає про проживання з ним за конкретною адресою або у випадках укладення між батьками мирової угоди, у якій зазначається місце проживання за конкретною адресою, такий спосіб визначення місця проживання дитини також є законним. Конкретна адреса може бути вказана у договорі про визначення місця проживання дитини. Таким чином, питання дослідження проблем правового регулювання визначення місця проживання дитини станом на сьогодні є важливими та актуальними.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичні аспекти проблем правового регулювання визначення місця проживання дитини, досліджувалися у працях І. Жилінкової, Л. Красицької, О. Кучеренка, О. Розгон та інших вчених. Водночас, такі, особливо в умовах воєнного стану, потребують подальшого аналізу.

Метою статті є дослідження проблемних питань правового регулювання визначення місця проживання дитини та вироблення авторського підходу щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. СК України та ЦК України застосовують віковий критерій щодо вирішення питання про визначення місця проживання дитини.

1. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (ч.1 ст. 160 СК України). Відповідно, ЦК України у ч.4 ст. 29 передбачає, що місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

2. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини (ч.2 ст. 160 СК України). Згідно ч.3 ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

3. Відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦК України, фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Натомість, СК України передбачає, якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ч.3 ст. 160 СК України). Відповідно до ч.2,3 ст. 7 ЗУ «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», дитина віком від 14 до 18 років самостійно декларує місце свого проживання за місцем проживання її батьків або інших законних представників чи одного з них без надання згоди такими особами [3]. Дитина віком від 14 до 18 років самостійно декларує місце свого проживання за адресою іншого житла, ніж зареєстроване або задеклароване місце проживання її батьків або інших законних представників, за згодою батьків або інших законних представників чи одного з них, крім випадку, встановленого цитованим законом.

Положення СК України суперечить як вказаним нормам ЦК України, так і Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», згідно якого вільний вибір місця проживання чи перебування - право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати (ст. 3) [4]. Тобто дитина має право обирати не тільки між місцем проживання батьків. Наприклад, дитина може вирішити, що її інтересам відповідає проживання з бабусею або повнолітнім братом чи сестрою, які проживають у межах іншої територіальної одиниці, ніж дитина, її батько, мати [5, с. 479]. У юридичній літературі є також інша позиція про те, що свобода вибору місця проживання фізичної особи у віці від 14 до 16 років є обмеженою, самостійно ж дитина з 16 років може обирати не тільки між місцем проживання батьків, а й місцем проживання інших родичів відповідно до ст. 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [6, с. 204-214].

Слід акцентувати також увагу на тому, що дитина як член сім'ї власника житла має право на користування цим житлом відповідно до ч.2 ст. 405 ЦК України. Однак батьки не вправі вирішувати питання про визначення її місця проживання, укладаючи при цьому договір або звертаючись до органу опіки та піклування чи суду. Касаційний цивільний суд у складі ВС зазначив, що законом не передбачено можливості визначення місця проживання дитини, яка досягла 14 років, з одним із батьків. ВС відхилив аргументи касаційної скарги про те, що позивач у будь-який момент може бути призваний на військову службу й дитина залишиться без батьківського піклування, оскільки позивач не вказував цього як підставу позову [7]. У разі, якщо для реалізації

окремих права необхідне підтвердження, що дитина у віці від 14 до 18 років проживає з одним з батьків, видається доцільним звертатися до суду з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в порядку окремого провадження відповідно до розділу 4 Цивільного процесуального кодексу України.

Місце проживання дитини у віці до 14 років може визначатися кількома способами:

1. На підставі договору між батьками, якщо дитина не досягла 10 років, або договором між батьками та дитиною, яка досягла 10 років. СК України та ЦК України не передбачає загальних вимог щодо певної форми договору. Слід зазначити, що СК України передбачає письмову форму договору, в якому визначається, з ким із батьків проживатимуть діти, у разі, коли подружжя, яке має спільних дітей, подає до суду заяву про розірвання шлюбу у порядку окремого провадження відповідно до ст. 109 СК України. У науковій літературі обґрунтовується доцільність оформлення договору про визначення місця проживання дитини в письмовій формі [8, с. 628]. У ч.4 ст. 157 СК України передбачено, що батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Послідовним вбачається передбачити для договору про визначення місця проживання дитини письмову форму з нотаріальним посвідченням.

2. Рішенням органу опіки та піклування або судовим рішенням. Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 1 ст. 161 СК України, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної з захистом прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24.09.2008 р. [9]). Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом 10 днів від часу його винесення особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого с.2 ст. 170 цього Кодексу (відібрання дитини) (ч.2. ст. 19 СК України). Однак варто підкреслити, що звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви (ч.3 ст. 19 СК України). Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду (ч.3 ст. 17 ЦК України, постанова ВС від 5 червня 2020 року у справі № 463/6062/17 [10]). При цьому, оскарження рішення органу опіки та піклування, яким визначено місце проживання дитини, є неналежним способом захисту, оскільки позивач може звернутися за вирішенням спору про визначення місця проживання дитини безпосередньо до суду, який відповідно до ст. 159 СК України може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору (постанова ВС 09 червня 2021 року, справа № 370/408/19, провадження № 61-15434св20 [11]). Також, оскарження рішення органу опіки щодо місця проживання дитини, коли є відповідний спір у суді, порушує принцип процесуальної економії (ця ж постанова ВС).

Важливим є також дослідження обставин, які орган опіки та піклування чи суд бере до уваги при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [12]. У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що забезпечення найкращих інтересів дитини - дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [13].

Відповідно до ч.1 ст. 161 СК України, обставини, які враховуються при визначенні місця проживання дитини: ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я, інші обставини, що мають істотне значення. Не можна передати дитину з тим з батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. У ч. 4 ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо визначення місця проживання дитини, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності. [14]. Така обставина є істотною при ухваленні рішення, оскільки прямо впливає на безпеку та найкращі інтереси дитини. Цей підхід підтверджується і судовою практикою. Так, у постанові ВС від 22 червня 2022 року у справі № 757/33742/19-ц наголошено, що факт учинення одним із батьків домашнього насильства є вагомим аргументом при вирішенні питання щодо визначення місця проживання дитини та може бути підставою для обмеження участі такого з батьків у вихованні [15].

Щодо визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану, сам по собі факт запровадження воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, зокрема з тим, хто перебуває за межами України (постанова ВС від 22.03.2023 у справі № 757/13688/21-ц) [16]. У випадках, коли через загрозу життю та здоров'ю дитини один із батьків разом із нею виїжджає за кордон та забезпечує стабільне та безпечне середовище, суди визнають за доцільне визначення місця проживання дитини саме з цим з батьків (постанова ВС від 09.02.2023 у справі № 753/572/20 [17]; постанова ВС від 14.06.2023 у справі № 760/31518/21 [18]). Посилання іншого з батьків на потенційне повернення дитини після поліпшення ситуації в Україні не є переконливими, оскільки неможливо наперед оцінити, з ким із батьків дитині буде краще в невизначеному майбутньому.

При визначенні якнайкращих інтересів дитини, гарантується рівність батьків при встановленні місця проживання дитини, відсутні переваги для матері. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що під заборонаю розлучення дитини зі своєю матір'ю в контексті Декларації прав дитини 1959 року слід розуміти не обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків, у тому числі й матері, прав та інтересів дитини, передбачених цією Декларацією та Конвенцією про права дитини 1989 року (постанова Великої Палати ВС від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц) [19]. Коли батьки перебувають у рівних умовах, мають однакове ставлення до своїх батьківських обов'язків та в разі однакової прихильності дитини до обох батьків, місце проживання дитини має бути визначено з тим із батьків, з яким створено більш сприятливі умови для проживання дитини, враховувати сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо (постанова ВС від 21.11.2023 у справі № 753/15815/20 [20]).

Європейський суд з прав людини зауважує, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (Мамчур проти України, № 10383/09, ЄСПЛ від 16 липня 2015 року [21]).

Щодо безпосередньої участі дитини при розгляді питання про визначення місця проживання в суді, варто зазначити, що малолітня дитина не може виступати позивачем чи третьою особою із самостійними вимогами, оскільки такі спори є спорами між батьками щодо визначення місця проживання дитини, при вирішенні яких дитина з урахуванням ст. 171 СК України та ст. 12 Конвенції про права дитини висловлює свою думку та бажання щодо проживання разом з одним із батьків (постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 31 липня 2023 року у справі № 761/19046/22 [22]). Думка дитини може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції. Щодо врахування позиції дитини щодо місця її проживання, з одного боку, ця норма є виразом поваги до дитини, з іншого боку, вона є відповідним стимулом для батьків до належного виконання ними своїх обов'язків [23, с. 43-46].

Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (ч.3 ст. 171 СК України). Ухвалення судом рішення всупереч думці дитини має бути належним чином мотивоване в першу чергу інтересами дитини (постанова ВС від 07 лютого 2024 року у справі № 225/2468/21 [24]).

Відповідно до ч.4 ст. 19 СК України, при розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи (ч.5 ст. 19 СК України). Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (ч.6 ст. 19 СК України).

В умовах воєнного стану, коли один з батьків з дитиною перебувають за кордоном, не завжди є можливість залучення до такої категорії справ органу опіки та піклування. Тому Верховний суд висловлює у постановах позицію про те, що передбачена обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися (постанова ВС від 11.12.2023 у справі № 523/19706/19 [25]). Доводи касаційної скарги щодо відмови суду у задоволенні клопотання відповідача про звернення з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу з метою встановлення умов приживання дитини, є необґрунтованими, оскільки встановлення таких обставин не має значення для вирішення спору щодо місця проживання дитини з огляду на тимчасове перебування позивачки з дитиною на території Франції, що пов'язане із введенням воєнного стану в Україні (постанова ВС 14 червня 2023 року у справі № 760/31518/21[18]).

Визначення місця проживання дитини з одним із батьків не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків (постанова ВС від 08 лютого 2024 року у справі № 686/3118/23 [26]). Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини. Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків (ч. 3,4 ст. 157 СК України).

Важливим питанням є визначення способів захисту у випадку, якщо один з батьків не виконує судові рішення про визначення місця проживання дитини з іншим з батьків. ВС,

зазначив, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, яке набрало законної сили, відсутність законодавчого врегулювання примусового виконання рішення суду про визначення місця проживання дитини є підставою для захисту прав позивача в порядку, визначеному ст. 162 СК України, шляхом пред'явлення позову про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання (постанова ВС від 15 серпня 2023 року у справі № 742/2468/22 [27]).

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22 [28] зазначено, що судові рішення про визначення місця проживання дитини по своїй суті є рішенням про визнання, а за своїм змістом є рішенням немайнового характеру. Зважаючи на відсутність у судовому рішенні про визначення місця проживання дитини обов'язку вчинення дій боржником (тим з батьків, з яким фактично проживає дитина), таке рішення не підлягає примусовому виконанню. Чинне законодавство не передбачає, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, є умовою/підставою застосування статті 162 СК України. Основною умовою застосування статті 162 СК України є факт «самочинної зміни місця проживання дитини». Об'єднана палата вважає, що мати (батько) має право на пред'явлення позову про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно з статтею 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону. Касаційний суд констатує, що в СК України є прогалина та відсутній регулятор, який визначав би правило поведінки учасників сімейних відносин для випадку, коли один із батьків змінив місце проживання дитини до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання її не змінював. Подібною нормою є стаття 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону. Очевидно, що позбавлення матері (батька) права ініціювати позов про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, суперечить принципу розумності та справедливості (постанова ВС від 9 жовтня 2024 року у справі № 453/1515/22 [29]).

Особливості виконання рішення про відібрання дитини передбачені у ст. 64 Закону України «Про виконавче провадження», зокрема під час виконання рішення про відібрання дитини державний виконавець проводить виконавчі дії за обов'язковою участю особи, якій дитина передається на виховання, із залученням представників органів опіки і піклування. За необхідності державний виконавець може звернутися до суду з поданням щодо вирішення питання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу. У разі якщо боржник перешкоджає виконанню рішення про відібрання дитини, до нього застосовуються заходи, передбачені цим Законом [30]. Таким чином, якщо передачі дитини другому з батьків перешкоджає другий з батьків або інші особи, закон передбачає необхідні заходи впливу. Однак, якщо дитина висловлює незгоду щодо передачі її другому з батьків, примусово виконати рішення є неприпустимим. У такій ситуації той з батьків, з ким фактично проживає дитина, вправі звернутися до суду з вимогою про зміну місця проживання дитини з урахуванням нових обставин у справі.

Ще складнішими є справи, коли спір про визначення місця проживання дитини виникає не лише між батьками, а й за участю інших близьких родичів, зокрема діда та баби.

Верховний суд висловив позицію, згідно якої, якщо дитина тривалий час проживала з дідом і бабою, яка призначена опікуном дитини рішенням органів опіки та піклування, а дитина категорично відмовляється проживати з матір'ю, то визначення її місця проживання з бабою і

дідом відповідатиме найкращим інтересам дитини (постанова ВС від 04.04.2018 року у справі № 552/1619/16-ц [31]).

Слід зазначити, що відповідно до ч.1 ст. 151 СК України, батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. У ст. 150 СК України передбачений обов'язок батьків щодо виховання та розвитку дитини. Відповідно до ст. 163 СК України, батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Суд може відмовити у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них, якщо буде встановлено, що це суперечить її інтересам. Відповідно до ч. 3 ст. 161 СК України, якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них.

Таким чином, визначення місця проживання дитини з іншими родичами, у тому числі з бабою та дідом, є винятком із загального правила і допускається лише тоді, коли це обґрунтовано фактичними обставинами справи та найкращими інтересами самої дитини.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми» запропоновано, що за результатами вирішення спору щодо визначення місця проживання малолітньої дитини орган опіки та піклування або суд може встановити спільну батьківську опіку з почерговим проживанням дитини з кожним з батьків за відповідним графіком або визначити місце проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту (батьківського часу, участі у вихованні) дитини з іншим з батьків. Час, який дитина проводить з кожним з батьків, визначається, виходячи з обставин справи, потреб та інтересів дитини, у тому числі для забезпечення її права на освіту, індивідуальний розвиток та відпочинок. Спільна батьківська опіка вважається такою, що відповідає найкращим інтересам дитини, якщо другий з батьків не довів наявності обставин, які могли б суперечити встановленню спільної батьківської опіки [32].

Модель спільної опіки розлучених батьків щодо дитини поступово впроваджувалася ВС. У постанові від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 ВС зазначив, що при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд, виходячи з міжнародних норм та принципу рівності прав й обов'язків батьків, з урахуванням обставин справи, має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком [33]. У постанові ВС від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21 суд касаційної інстанції дійшов висновку, що за відсутності іншої домовленості між батьками, в інтересах дитини буде проживання (перебування під фізичною опікою кожного з батьків) почергово з батьком та матір'ю за відповідним графіком, щодо чого сторони вчиняли спроби домовитися раніше [34]. Незважаючи на це, в інших справах суди надалі відхиляють висновок органу у справах дітей про доцільність застосування почергово проживання дитини з кожним з батьків.

Варто зазначити, що національне законодавство використовує термін «опіка над дитиною» за умов, коли остання позбавлена батьківського піклування. Тому варто на законодавчому рівні передбачити можливість визначення місця проживання дитини з матір'ю та батьком почергово за відповідним графіком. Такий порядок визначення місця проживання може бути встановлений судом, органом опіки та піклування або за згодою батьків лише у виняткових випадках, коли доведено, що така форма реалізації батьківських прав і обов'язків відповідає найкращим інтересам дитини, забезпечує її стабільний розвиток, не створює для неї додаткових психологічних чи побутових ризиків, а також ґрунтується на реальній можливості батьків ефективно співпрацювати в питаннях виховання та утримання дитини. Загальним правилом є

визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням належної участі іншого з батьків у її вихованні та спілкуванні з нею.

Визначення місця проживання дитини у договорі, рішенні органу опіки та піклування або судом, слід вважати превентивним способом захисту інтересів дитини. Відповідно до ст. 162 СК України, якщо один з батьків або інша особа самостійно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. Відповідно якщо відсутній договір, рішення органу опіки та піклування чи суду про визначення місця проживання дитини, зміна місця проживання один з батьків без згоди іншого не може бути підставою для відповідних вимог. На це вказує і судова практика. У постанові ВС зазначає, що неможливо вважати самостійною зміною місця проживання дитини одним з батьків, якщо таке проживання не було встановлене рішенням суду або органом опіки (постанова ВС від 15.01.2025 року у справі №760/2096/22 [35]).

Висновки. Аналіз законодавства та судової практики свідчить, що у сфері визначення місця проживання дитини судова практика Верховного Суду часто випереджає чинне законодавство. Ключовим орієнтиром є принцип найкращих інтересів дитини, який дозволяє суду і органам опіки застосовувати гнучкий підхід і відступати від імперативних норм закону, коли це відповідає безпеці, стабільності та розвитку дитини. Дослідження проблем визначення місця проживання дитини дозволяє зробити висновки та рекомендувати окремі зміни і доповнення до Сімейного кодексу України, зокрема:

1. Визначення місця проживання дитини може здійснюватися як шляхом зазначення, з ким із батьків вона проживає — з матір'ю чи з батьком, — без уточнення конкретної адреси, так і шляхом встановлення місця проживання за певною адресою у випадках, коли адреса зазначається у позовній заяві, мировій угоді, договорі про визначення місця проживання дитини.

2. Ч.3 ст. 160 СК України викласти в редакції- місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

У разі, якщо для реалізації окремих прав необхідне підтвердження, що дитина у віці від 14 до 18 років проживає з одним з батьків, видається доцільним звертатися до суду з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в порядку окремого провадження відповідно до розділу 4 ЦПК України.

3. Доповнити ст. 160 СК України ч. 4 в редакції – батьки мають право укласти договір про визначення місця проживання дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

4. Доповнити ч.4 ст. 19 СК України положенням про те, справи про визначення місця проживання дитини можуть бути розглянуті без участі органу опіки та піклування, коли один з батьків з дитиною перебувають за кордоном.

5. Закріпити у СК України можливість почергового проживання дитини з обома батьками за графіком із забезпеченням участі кожного з них у вихованні.

6. Визначення місця проживання дитини з іншими родичами можливе лише у виняткових випадках, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини, при цьому забезпечується пріоритет батьківських прав.

7. Мати (батько) має право на пред'явлення позову про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно з статтею 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. 3 жовт.
2. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947 від 10.01.2002. Голос України. 2002. № 38. 26 лют.
3. Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні: Закон України № 1871-IX від 05.11.2021. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text>
4. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України № 1382-IV від 11.12.2003. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
5. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І.В. Жилінкової. Х., Ксилон, 2008. 855 с.
6. Розгон О. Проблемні питання визначення місця проживання дитини до та після розірвання шлюбу її батьків. МЕН. № 5 (89). Жовтень, 2016. 207 с. С. 204-214.
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі ВС від 02.11.2023 у справі № 592/7624/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726717>
8. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Монографія. Київ. 2016 р. ст. 324.
9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
10. Постанова ВС від 05.06.2020 у справі № 463/6062/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89732934>
11. Постанова ВС від 09.06.2021 у справі № 370/408/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903438>
12. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
13. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
15. Постанова ВС від 22.06.2022 у справі № 757/33742/19-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104921880>
16. Постанова ВС від 22.03.2023 у справі № 757/13688/21-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747403>
17. Постанова ВС від 09.02.2023 у справі № 753/572/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173>
18. Постанова ВС від 14.06.2023 у справі № 760/31518/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111553907>
19. Постанова Великої Палати ВС від 17.10.2018 у справі № 402/428/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954>
20. Постанова ВС від 21.11.2023 у справі № 753/15815/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201910>
21. Справа «Мамчур проти України», Рішення ЄСПЛ від 16.07.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text
22. Постанова ВС від 31.07.2023 у справі № 761/19046/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112609430>

23. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 4. С.43-46. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.07>
24. Постанова ВС від 07.02.2024 року у справі № 225/2468/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955461>
25. Постанова ВС від 11.12.2023 у справі № 523/19706/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340>
26. Постанова ВС від 08.02.2024 у справі № 686/3118/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043419>
27. Постанова ВС від 15.08.2023 у справі № 742/2468/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112896100>
28. Постанова ВС від 25.03.2024 у справі № 183/1464/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485782>
29. Постанова ВС від 09.10.2024 у справі № 453/1515/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220305>
30. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 02.06.2016. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
31. Постанова ВС від 04.04.2018 року у справі № 552/1619/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304388>
32. Проект Закону про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми від 15.10.2024 № 12123. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45068?utm_source=chatgpt.com
33. Постанова ВС від 16.02.2024 у справі № 465/6496/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043854>
34. Постанова ВС від 22.05.2024 у справі № 643/7509/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264929>
35. Постанова ВС від 15.01.2025 у справі №760/2096/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521144>

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.03.2026

Дата публікації: 17.04.2026